

Мадмуратова З.Г., Сейитмуратова А.Ж.

**СУЛҮКТҮ ШААРЫНЫН ЖАНА ЛЕЙЛЕК
ОБЛУСУНУН ЭЛДИК ЫРЛАРДАГЫ ЖАШ МУУНДАРДЫ
ТАРБИЯЛОО ИДЕЯЛАРЫ**

Мадмуратова З.Г., Сейитмуратова А.Ж.

**ИДЕИ ВОСПИТАНИЯ В НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ ГОРОДА
СУЛЮКТЫ И ЛЕЙЛЕКСКОЙ ОБЛАСТИ**

Z.G. Madmuratova, A.J. Seyitmuratova

**IDEAS OF EDUCATION IN THE FOLK SONGS OF THE CITY
SULYUKTA AND LEILEK REGION**

УДК: 370/247-91

Биз макалабызда Кыргызстандын түштүк-батыш чөлкөмүнүн, тактап айтканда, Сулүктү жана Лейлек районунда жашап жаткан элге тиешелүү болгон элдик оозеки чыгармалардын лирикалык жанры боюнча элдик ырларын педагогикалык талдоого алып жаш муундарыбызды тарбиялоо максатында жеке инсанга, анын өзүн-өзү калыптандырууга, акылын бирдей өнүктүрүүгө, ар тараптан тарбияланып, улуттук баалуулуктарды жетекчиликке алып өсүүсүнө комок көрсөтүү болуп эсептелет. Негизинен макалада С.Закирова тарабынан жарык көргөн «Эл ичи – өнөр кенчи» деп аталган китебиндеги студенттер тарабынан жыйналган элдик оозеки чыгармалардын айрымдары педагогикалык жактан талдоого алынды. Анткени жергебиздин түштүк-батыш чөлкөмүнө тиешелүү болгон элибиздин оозеки чыгармалары да тиешелүү деңгээлде күнүмдүк турмуштук көрүнүштөрдү, ошш кыйыштарды жана өзгөчө бөтөнчөлүккө ээ болгон элдик ырларды уккан окурман андан тарбиялык багыт алып, мазмунуна тез ынанат.

Негизги сөздөр: элдик чыгармалар, оозеки чыгармалар, руханий байлык, тарбиялык идеялар, элдик тарбия, инсан.

В настоящей статье рассмотрены воспитательные идеи устных народных произведений творческих личностей живущих в городе Сулукта и Ляйлякском районе. Наша история в юго-западном регионе, а именно в городе Сулукта и Ляйлякском районе давно славится своими представителями устных народных творчеств. В их произведениях связанных с людьми, лирические стихи в жанре народных песен и педагогического анализа формирования личности, с целью себя - развитие того же самого ума, и всесторонним воспитание является стимулирование роста национальных ценностей. В принципе, эта статья была опубликована на основе книги С.Закировой «Эл ичи – өнөр кенчи», из собранных произведений народной педагогики студентами нашего института. Были анализированы некоторые для жителей района в юго-западном регионе соответствующих текстов уровня и повседневной реальности, чтобы услышать народные песни, которые убедили читателя в образовательной направленности и содержание.

Ключевые слова: народные произведения, устные произведения, культурные ценности, воспитательные идеи, народное воспитание, личность.

In this article, the educational ideas of oral folk works of creative personalities living in the city of Sulukta and Lyallak-

sky district are considered. Our history in the southwestern region, namely in the city of Sulukta and Lyallaksky district, has long been famous for its representatives of oral folk arts. In their works connected with people, lyrical junctions in the genre of folk songs and pedagogical analysis of the formation of personality, with the aim of themselves - the development of the same mind, and comprehensive education is the stimulation of the growth of national values. In principle, this article was published on the basis of S.Zakirova's book "El ichi-önөр kenchi", from the collected works of popular pedagogy by the students of our institute. Some of the relevant level texts and daily reality were analyzed for residents of the region in the southwestern region to hear folk songs that convinced the reader of the educational orientation and content.

Key words: folk works, oral works, cultural values, educational ideas, folk education, personality.

Кыргыз балдар адабиятынын эң байыркы үлгүлөрү элдик оозеки чыгармачылыгында чагылдырылган, калк келечек муундары үчүн кам көрүп, аларды көркөм сөз менен эркелеткен, уктаткан, алаксыткан, турмушту үйрөткөн, таалим-тарбия берген, ички руханий дүйнөсүн тазалаган, жолго аттандырган, кыргыздардын өлүмү да ыйлуу ыр менен бүткөн. «Ар кылымда элдик оозеки чыгармаларды көкүрөккө түйүп, муундан – муунга өксүтпөй, уюткусун бөксөртпөй өткөргөн ары таланттуу көсөм адамдарыбыз жашап өткөн» [1]. Элибиз дүйнө элдеринин ичинен чыгармачылыкка өтө бай, таланттуу элдерден болуп, элдин эсине Манастай океан жомокту кийинки урпактарга мурас кылып жүрүп отурган. Манасчылар, жомокчулар, акындар элдин бай оозеки чыгармачылыгын алып жүрүү менен, өз доорундагы тарыхый окуяларды чыгарма кылып жаратып, элдин өзүнө кеңири талкууга таштап койгон. Чыгарма жакшы болсо, ооздон оозго сакталып, жаман болсо, унутулуп жок болгон.

Ошондой эле, элибизде ырга-күүгө өзгөчө маани берилген, элде «Баш кесмек бар, тил кесмек жок» деп, не бир кыйын маселелерди акындар, чечендер ыр менен куюлушкан сөз менен айтып келишкен.

Элдин кубанычы-кайгысы, муң-зары ыр менен айтылып, эл ошондон кубат алып, кайраттанган. Элдин уучун толтурган ошол адамдар болгон. Демек, кыргыз эли этнос болуп калыптангандан бери тарыхтын татаал жолунан басып өтсө да, улут катары

өзүнчө өзгөчөлүктөрүн сактап, бүгүнкү күндө өз маданиятына, руханий байлыгына ээ көз карандысыз эгемендүү мамлекетке айланды. Элибиздин руханий башаттарыбызга кайрылып келмейинче, бүгүнкү жашообуз, көрөңгөбүз бош болуп, ички дүйнөбүз байый албайт.

Биз макалабызда Кыргызстандын түштүк-батыш чөлкөмүнүн, тактап айтканда, Сүлүктү жана Лейлек районунда жашап жаткан элге тиешелүү болгон элдик оозеки чыгармалардын лирикалык жанры боюнча элдик ырларын педагогикалык талдоого алып жаш муундарыбызды тарбиялоо максатында жеке инсанга, анын өзүн-өзү калыптандырууга, акылын бирдей өнүктүрүүгө, ар тараптан тарбияланып, улуттук баалуулуктарды жетекчиликке алып өсүүсүнө комок көрсөтүү болуп эсептелет. Негизинен макалада Баткен мамлекеттик университетинин Сүлүктүдөгү гуманитардык-экономикалык институтунун окутуучусу С.Закирова тарабынан жарык көргөн «Эл ичи – өнөр кенчи» деп аталган китебиндеги студенттер тарабынан жыйналган элдик оозеки чыгармалардын айрымдары педагогикалык жактан талдоого алынды. Анткени жергебиздин түштүк-батыш чөлкөмүнө тиешелүү болгон элибиздин оозеки чыгармалары да тиешелүү деңгээлде күнүмдүк турмуштук көрүнүштөрдү, оош кыйыштарды жана өзгөчө бөтөнчөлүккө ээ болгон элдик ырларды уккан окурман андан тарбиялык багыт алып, мазмунуна тез ынанат. Демек, аймактагы элет элдеринин оозеки чыгармалары, чындыгында, али да болсо бузулбай жаткан дың сыяктуу турарын белгилөө менен, өзүбүзгө жакын турмуш чындыгынан алынгандыгы менен жүрөккө жакын сиңимдүү келет жана анын тарбиялык мааниси да терең синет. Ошол сыңары нарктуулукту, адеп – этиканы, маданиятты башка жактан издей бербей, өзүбүздүн эле улуттук баалуулуктарыбызды унутпай эсибизге салсак, көңүлгө ийги, жадыга уючу акыл кеңешти тапсак болот, же Жусуп Баласагын бабабыз айткандай,

«Жол жосуну дүйнөнүн мына ушундай, сөз маанисин ойлонуп өзүн тапкын». Ошондуктан өз убагында жаштарыбызга эл ичинен чогултулуп алынган материалдарга көңүл бурсак, алар эң кичине көлөмдөгү учкул сөздөрдүн, макал-лакаптардын, сүйүү темасына арналган чыгармалардын, арман-кошоктордун, ошондой эле, түрдүү тематикадагы ырлардын эң көп кездешээрин көрөбүз. Албетте, мындай көркөм дөөлөттөр элдин арасынан чыккан таланттуу адамдар тарабынан жүзөгө ашкандыгы анык. Ошондуктан ар бир элдин өзүнүн жашаган аймагына байланыштуу өзгөчөлүгүн эске алып, жашоо дүйнөсү айрым таланттуу адамдар тарабынан ыр түрүндө айтылып келет. Андан жакшы сапаттарын алып, аны жаңылап кайрадан иштеп чыгып, заманга ылайыктап пайдалансак болот. Кытай элинин улуу акылманы Конфуций «Мен эч жаңылык ачкан жокмун, элден алып элге бердим» - деп бекеринен айтпаса керек. Мунун философиялык мааниси өтө терең жана да көп ойлонууга чакырып жаткансыйт. Заман өткөн

сайын коом тиричилиги өзгөрөт, колдонуудан калып калат. Адам баласы өзүнүн жашоо абалын жашаган жериндеги өзгөчөлүктү, баскан жолун бизге калтырган кенчтеринен акыл – насааттарынан, эл арасында айтылган учкул сөздөрүнөн, макал лакаптарынан билебиз. Анын түйүнүн чечип жаштарга жеткирүү биздин муундагы адамдардын жооптуу милдети деп эсептейбиз. Элибиз бала төрөлгөндөн баштап, адамды акыркы узак сапарга чейин ыр менен узаткан.

«Эненин бешик ыры – уул-кыздын өмүр жашоосунун башаты. Анда эне сүтү да, эне тили да ата салты да, Ата-Журту да, анын тарыхы да чөгөрүлгөн» [2]. Мисалы, Лейлек районунун Катыраң айылында 1931-жылы туулган Кулмурзаева Даана Аскар-овнанын айтуусундагы «Бешик ырына» көңүл бур-сак:

«Бешик боосу бек болсун,
Элинен чыккан бек болсун.
Ата-эненин жанига жолдош болсун,
Ырыскы наспелүү болсун.
Атагы ааламды жарган жаш жигит болсун,
Ата-энеси менен, узун – өмүрү менен,
Башыга балбылдаган бакыт консун.
Кийтиден укалари көп болсун,
Чуркулдашып жүрө берсин»[3, 92-93-б.].

Жогорудагы «Бешик ырында» эненин балага болгон тилек, ниети айтылып, бата берүү салты башкы орунга чыгып, баланын келечегине ишеним, жолунун жарык болушуна ак ойлор айтылган. Бул ырлар энелердин жүрөгүнөн жаралган, балага арналган ак тилек болгон соң, кимге кандай болбосун жагымдуу маанай жаратып, баланын кулагынан жүрөгүнө жетээри анык. Чынында эле, бешик ырын угуп чоңойгон баланын угуусу, туюусу, сезүүсү жогору болгон жана жакшы уктаган. Демек, «Бешик ыры» элибиздин адам тарбиялоодогу баалуу этнопедагогикасынын башаты. Мына ушундай ыр саптары ар бир үйдө ырдалуусу зарыл.

Адамдар өздөрүнүн жүрүш-турушунда, баскан турганында, сүйлөгөн сөздөрүндө, бири-бирине жасаган мамилелеринде жакшылыкты көздөп, бардык жаман качиеттерден, сапаттардан арылууга аракет кылууга тийиш. Жакшы менен жаманды бөлүп кароо, айрыкча «жакшы катын», «жаман катын» жөнүндө элдик акындар Т.Сатылгановдун, Б.Алыкуловдун адабий мурастарында да кездешип, канчалаган жаштарыбызды тарбиялап келет.

Мына ушундай ыр саптарын ырдаган Сүлүктү шаарынын тургуну 1932-жылы туулган Саиткулова Убадаттын айтуусундагы «Аялдар жөнүндө» деген ырын карап көрсөк:

«Арпа менен буудайды,
Алыштырып айтайын.
Жакшы менен жаманды,
Салыштырып айтайын.
Жакшы катын белгиси,
Үйүнө мейман келгенде,
Казанда майы жыз деген,

Колуңуз жуун сиз деген.
Жаман катын белгиси,
Саар менен турганда,
Салынып калат кабагы.
Жакшы катын белгиси,
Сүлөөсүндөй керилет,
Жаман катын белгиси,
Галдырак кылат терини.
Көңтөрмөнү көп кылып,
Гарыздар кылат эрини.
Жакшы катын белгиси,
Булгаары кылат терини,
Мырза кылат эрини»[3, 7-б.].

Жогорудагы ыр саптары жаштарыбызга үлгү болоорлук таасир берет. Анткени жаман аялдын терс сапаттары эл алдында ашкереленгени, тарбия жактан жардылыгын айгинелеп турат. Кыргыз эли илгертен адамдарды жан дили менен сыйлап, урматтоого жөндөмдүү нравалык жактан таза элдерден экендигин эскертүү менен жаман аялдын мүнөздөрүндөгү сапаттарды жектейт, мындай жүрүш-туруштан оолак болууга тарбиялайт, өзгөчө жаштарыбызды жакшы менен жаманды, өмүр менен өлүмдү, ак менен караны, бар менен жокту, кубаныч менен кайгыны ажырата билүүгө тарбиялоо элдик оозеки чыгармачылыкта кеңири орун алган. Ким өз өмүрүндө жакшылыкты аркалап сап тутпаса, анда ал жаман жолго түшөт, андайларга: «Теңир ырайым кылбайт», – деген сыяктуу көрөңгөлүү ой көңүлдө калат. Негизинен, элдик педагогикада улуу даанышман адамдар тарабынан үй-бүлөнүн ынтымагы, элдердин ортосундагы бекем достугу үчүн эл – журтту кеп-сөзгө калтырган адамдарга акыл – насаат айтылып келген.

Жашоо–турмуш жалаң эле жакшылыктардан, бактылуу учурлардан, оюн-күлкүлөрдөн турбашы белгилүү. Элдин тарых-таржымалында же жеке адамдын тагдырында кайгылуу учурлар, оор күндөр кездешпей койбойт. Мисалы, Лейлек районуна караштуу Сумбула айылында 1928-жылы туулган Абдурахманов Турдубайдын айтуусундагы «Өмүр» деген ырында:

«Кайран өмүр өткөндө,
Кайрылбай алыс кеткенде.
Кайгырып ырдап жүрөмүн,
Капалар болуп кездерде».
Ал эми «Он сегиз» деген ырында:
«Жалынып ырдап чакырсам,
Жанымы канжар батырсам.
Жана да келбейт он сегиз,
Жараткан сага жалынсам»[3, 77-78-б.] - дейт.

1944-жылы Сүлүктү шаарында туулган Закиров Баабектин «Энеси жок баланын арманы» деген ырында:

«Ушунчалык тагдыр кыйнайбы,
Энеси жок жетимди.
Кыйналып кышты чыгардым,
Жаш менен жууп бетимди.

Эмгектендим талынбай,
Түрүнүп алып билекти.
Ыклас кылып жүрөмүн,
Берер деп кудай тилекти» [3, 41-б.], - деп жаштарыбыздын турмуш, жашоо, өмүр, өлүм жөнүндө кенен түшүнүктө болуусу керектигин, жашоо, өмүр адам баласына бир келээрлигин, ар бир адамдын башында өлүм бар экендигин, ал тагдырдын буйругуна айла жок баш ийишибиз керек деген идеяны берип жатат.

Баабек агабыздын дагы бир «Агамды эскерип» деген ырында:

«Эч кандай айла таба албай,
Кармалап колу, башыңды,
Тагдырга айла жок экен,
Узаттык сиздей асылды.
Ажырап калдым айла жок,
Агызып көздөн жашымды» [3, 42-б.] - дейт.

Демек, жаратылыштын мыйзам ченемдүүлүгү – болгон өмүрдүн өтөөрү, ажал ар бир адамдын бар экендиги жөнүндөгү түшүнүк жогорудагы ырларды окуган балдардын аң-сезиминде калыптандырылат.

1929-жылы Лейлек районунун Маргун айылында туулган Ачилова Умсунай энебиздин «Энесинин баласына айткан кошогунда»:

«Тоо башына сыдырган.
Куш буудайык дейт эдем.
Сага келген балаани,
Мага ылайык дейт эдем.
Агып турган булагым,
Жанып турган чырагым.
Чырагым өчүп түн болду,

Эң эле кыйын күн болду»[3, 91-б.] - деп, келбеске кеткен адам тууралуу салыштыруу иретинде анын адамдык сапаттары кошоктолуп ырдалат.

Кошоктор – жакындары каза болгондо ошол орду толгус жоготууга кайгырып, маркумду жоктоп, анын асыл сапаттарын өзгөчө белгилеп, атайын кайгылуу обондору менен коштолуп ырдалуучу лирикалык маанайдагы оозеки чыгармалар» [4]. Мындай ый чыгармаларын негизинен аялдар аткарып келишкен. Жогоруда ички кайгыны чагылдырган жеке адамдын өлүмү менен байланышкан кошоктор адам өмүрүн жамандык да коштоп жүрөрүн, жакын адамга болгон ысык мамилени, өлүмгө айласыздан баш ийүүнү, адам өлгөндө артында айтылуучу инсандык идеалдар, сапаттар, кайсылар экендигин кошоктор аркылуу да таанып билишкен, кошокту уккан жаштарыбыз бул жашоодо элге, туугандарга, мекенге кызмат кылуу зарыл экендигин сезип, үлгүлүү адам болууга ички дүйнөсүн даярдайт.

Элибиз батага өзгөчө маани берип келген жана ошол менталитети азыр да суубай уланып келет. Бата – элдик педагогиканын эң ырыскылуу дөөлөттөрүнүн бири.

Мына ушундай баталарды айткан, Лейлек районунун Селкен айылында 1935-жылы туулган Гаипова

Сановар апанын ыраазычылык баталарына көңүл бурсак:

«Куру сайыңа суу аксын,
Элиңе ишиң жаксын.
Узун өмүр жол берсин,
Бала чака башыңа.
Манастай билектүү бол,
Каныкейдей тилектүү бол.
Алманбеттей улуу бол,
Айчүрөктөй сулуу бол».

Мына ушундай баталар миңдеген варианттарда айтылган. Мындай баталар адамдардын оң жолдо жүрүүсүнө, балдардын туура тарбия алуусуна чоң таасирин тийгизет. Ошондуктан айрым балдар тууралуу «Бул бала батадан бүткөн» деп айтышат.

Демек, адам адам болуп жарык дүйнөгө келгенден тартып, көзү өткөнчө тарбиянын кучагында болот, өмүр бою үйрөнөт, тарбияланат, өзүн-өзү калыптандырат. Ошондуктан элибиз бекеринен «Көп жашаган билбейт, көптү көргөн билет» дешпейт. Элдик оозеки чыгармалардын тарбия берүүчүлүк мааниси – анын балага өзүнүн жашап жаткан элин таанып билүүнүн бир каражаты экендиги десек жаңылбайбыз.

Бүгүнкү күндө элдик оозеки чыгармаларда анын тарбия берүүчүлүк, таанытуучулук жагына максаттуу көңүл коюп, анын пайдалуу, зыяндуу жактары болсо, аны ар бир инсандын аң-сезимине жеткирүү чоң мааниге ээ.

Демек, эл оозунан уккан не бир керемет рухий дөөлөтүбүз болгон элдик чыгармаларыбыз аркылуу улуу адамдарды урматтап-сыйлоо, элпек болуу, улуулардан ийменүү, ыйман, адеп, сый-урмат, ызаат, ыйба, тартынуу дегендей өңдөнгөн адам мүнөзүндөгү касиет-сапаттары жалпысынан тарбиянын ажырагыс бөлүгүн түзөөрү белгилүү. Ошондуктан элдик оозеки чыгармалардын таалим-тарбиялык мазмунуна көңүл бурулса жаштарыбызды ар тараптуу тарбиялоодо, инсан катары калыптандырууда кебин өстүрүүдө жакшы натыйжа берет деген ойдобуз.

Адабияттар:

1. Жусупов К. Келечек ээлерине белек. Баш сөз / Кыргыз балдар поэзиясынын антологиясы. - Ф., 1987, 5-б.
2. Рысбаев С. Сөз жөнүндө дастан. - Б., 2006, 13-б.
3. Закирова С. Эл ичи – өнөр кенчи. - Б., 2006.
4. Абдыкерим Муратов А. Кыргыз эл педагогикасы: табияты, таралышы жана тарыхы. - Б., 2011, 180-б.

Рецензент: к.филол.н., доцент Жороев И.М.